

**XI. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia
Kolozsvár, 2008. május 23-24.**

Alcsíki templomi berendezések a XIX. század első felében

Szerző: Pál Emese

Babeş- Bolyai Tudományegyetem

Történelem- Filozófia Kar

Művészettörténet szak, III. év

Témavezető: Kovács Zsolt tanársegéd

Babeş- Bolyai Tudományegyetem

Történelem Filozófia Kar

Művészettörténet Tanszék

Tartalomjegyzék

Bevezető	3
Kutatástörténeti háttér	5
Az oszlopos-baldachinos oltártípus elterjedésének rövid áttekintése...	9
Az alsíki emlékcsoport	11
1. Csíkszentmárton	11
2. Csíkkozmás	14
3. Tusnád	17
4. Csíksomlyó	20
5. Csíkmenaság.....	22
Következtetések.....	24
Bibliográfia.....	26
Képmelléklet	28

Bevezető

Kutatásom tárgyául a csíksomlyói és az alcsíki körzetben levő, a XIX. század első felében készült, a barokk és a klasszicizmus közötti átmenet sajátos stílusjegyeit magán viselő oltártípus elemzését, elterjedésének vizsgálatát választottam. A témaválasztáshoz egy feltevés szolgált kiindulópontul, melyet B. Nagy Margit fogalmaz meg a Hoffmayer Simon szobrász életével és munkásságával foglalkozó tanulmányában. „A kupolás baldachinos oltártípust, mely a pozsonyi dóm és az egri ferences templom hatására jut el errefelé, Erdélyben ő [Hoffmayer] terjesztette el. (...) A típus legjelentősebb késői tagja a csíksomlyói ferences templom főoltára. (...) A csíksomlyói oltárt készítő műhely az 1840-es években a környék falvait is hasonló oltárokkal látta el.”¹ Tehát B. Nagy Margit azt állítja, hogy a XIX. század első felében Székelyföld e régiójában egy oltárkészítő műhely működött, mely Hoffmayer stílusát és az általa kialakított oltártípust viszi tovább. Szerinte az ebben a műhelyben működő mesterek Hoffmayer közvetlen tanítványai, vagy legalábbis követői voltak. Csíksomlyó mellett négy települést említ: Csíkszentmártont, Csíkkozmaát, Csíkmenaságot és Csíkbánkfalvát. Kutatásaink során ezek közül sikerült kizárni a csíkbánkfalvi templom oltárát, mely szemmel láthatóan egy korábbi korszak eredménye, és hozzáadni Tusnádot is, mivel nagy valószínűség szerint ugyancsak e körhöz köthető. B. Nagy Margit a csíksomlyói oltár keletkezését 1818-ra teszi, így felvetődött az a magyarázat is, hogy Csíksomlyó, mint a környék vallási és kulturális központja szolgált a mintaképül az alcsíki falvak templomaiban található ugyanolyan felépítési modellt követő és nagyon hasonló díszítőelemeket tartalmazó oltároknak, szószékeknek. Azóta kiderült, hogy a csíksomlyói főoltárt 1848-ban állították fel, és időben több alcsíki templom oltára megelőzi. Ebből is kitűnik, hogy az eddigi kutatás számára teljesen érintetlen ez a terület, néhány mondatos említéseken kívül, melyeket majd a kutatástörténeti háttérben mutatok be, nem foglalkozott vele senki. Így alapvető információk, mint az oltárok datálása, a festők, mesterek meghatározása is feladatommá vált, amellett, hogy az összefüggő emlékcsoportként szemlélhető oltárok egymáshoz való kapcsolatát tisztázzam. Fontos megjegyezni, hogy ezek nem sorolhatóak az erdélyi művészet remekművei közé, a legnagyobb jóindulat mellett is provinciálisoknak nevezhetőek, sokszor gyenge minőségűek, ám egy különösen összefüggő, érdekes kutatási témát szolgáltató emlékcsoportot képeznek.

¹ B. Nagy Margit : *Stílusok, művek, mesterek*. Bukarest, 1977, Kriterion Könyvkiadó.111.

Dolgozatomban tehát arra tennék kísérletet, hogy ezeken a településeken található oltárok eredetére és egymáshoz való kapcsolatára fényt derítsek, válaszolva a B. Nagy Margit által felvetett műhely-kérdésre is.

Kutatástörténeti háttér

A kutatás kiindulópontjául szolgáló igen rövidke szövegrészletet jobban szemügyre véve láthatjuk, hogy semmiféle írásos bizonyítékot nem nevez meg, mely az állítást alátámasztaná, így B. Nagy Margit állítása e hiány miatt feltevessé válik. Természetesen az ő tanulmányának nem e kérdés részletes kifejtése a célja, fontos mégis tudatosítani, hogy nem egy ténnyel, hanem egy feltevessel van dolgunk. Tágabb összefüggésbe helyezve, e feltevés eredetének vizsgálata szolgáltatja a téma kutatástörténetét, mely szorosan összefonódik a Hoffmayer Simon szobrászról írt szakirodalommal is. Ezen a vonalon elindulva, kronológiai sorrendben tekinthetjük át e téma kutatásának történetét, mely bár igen szegényes, mégis hasznos következtetések alapjául szolgálhat. Fontos megjegyeznünk, hogy a Hoffmayerrel foglalkozó szakirodalom, bármilyen röviden is ejt szót a mesterről mindig szentel legalább egy mondatot a tanítványokra és a stílus elterjedésére. Kutatásunk szempontjából ezek a részletek adják a legnagyobb segítséget. Már egy igen korai említésében Szongott Kristóf Szamosújvárról írt monográfiájából idézi a Művészet folyóirat 1909-es száma a következőket: „Hoffmayer Simon, képfaragó. A XVIII. század második felében Kolozsváron élt. Leginkább templomok számára dolgozott s kolozsvári műhelyében magyar legényeket is tartott. Csűrös Antal szobrász szintén az ő tanítványa volt. Meghalt 1799-ben.”² Mint láthatjuk ebben a rövid szövegrészletben a mesterről szóló információk csaknem fele műhelyszervező tevékenységére vonatkozik. Legjelentősebbnek tartott tanítványát név szerint meg is említi, a későbbiekben is leggyakrabban az ő nevével találkozunk.

Munkásságát részletesebben mutatja be, levéltári kutatással támasztja alá, Bíró József „A kolozsvári Szent Mihály templom barokk emlékei” című művének a kolozsvári barokk mesterkört tárgyaló fejezetében. Ebben megjelöli a mester helyét az erdélyi művészetben belül, nevezetesen, hogy ő képezi az átmenetet a barokk és a XIX. századi klasszicista kor szobrászai között. Apjának, a kőfaragó Hoffmayer Józsefnek az életét is végigköveti, Simon munkásságára pedig a városi anyakönyvek és iratok alapján próbál fényt deríteni. Ő még csak két munkáját említi: a szőkefalvi és a szamosújvári oltárokat. Ami jelentősebb a mi kutatásunk szempontjából az az, hogy ő is megemlíti a műhelyében dolgozó tanítványokat. Egy mondatot találunk csupán: „műhelyében magyar legényeket is tartott. Csűrös Antal, a

² Művészet. 1909 évf., 411.

klasszicista kor neves szobrásza is az ő tanítványa volt.”³ Ez az információ semmivel sem több, mint a Szongotté, Bíró meg is jelöli, hogy tőle inspirálódott.

Entz Géza 1943-ban megjelent, a székelyudvarhelyi templomról szóló tanulmányában a templom berendezését tárgyaló résznél a szerző-kérdés megállapítása végett kitér Hoffmayer Simon munkásságának összefoglalására. Stíluskritikai módszert használva, először a szószéket veti össze Erdély más hasonló alkotásaival, megállapítva, hogy: „Az egykorú erdélyi alkotások között egészen közeli rokonait fedezhetjük fel. A gyulafehérvári székesegyház, és a szamosújvári örmény főtemplom szószékei az udvarhelyivel nyilvánvalóan egyeznek.”⁴ Az oltárról pedig ezt mondja: „A gyulafehérvári főoltár az udvarhelyi előzménye, de nagyobb szabású és barokkosabb szellemű.”⁵ A gyulafehérvári főoltár baldachinját 1897-ben le kellett bontani. Entz Géza szerint, ha a bontás előtti oltár képét összehasonlítjuk a csíksomlyói kegytemplom főoltárával, „a kettő összefüggéséről első pillantásra meggyőződhetünk.” A csíksomlyói oltár nem más, mint a gyulafehérvári vidékies változata, mely nélkülözi annak karcsú és nemes formáit. A mi kutatásunk szempontjából jelentős ez a rész, mivel Csíksomlyó mellett Csíkszentmártont is megemlíti: „A Csíkszentmártoni templom oltára is e típushoz tartozik. Szószéke pedig az udvarhelyi szószék vidékies megfogalmazású visszfénye.”⁶ Miért épp Csíkszentmártont említi meg ebből az emléktípusból, hiszen az általam vizsgáltak közül mindegyik beleillik e körbe. Nyilvánvaló, hogy ha a többit ismerte volna, akkor azokról is szót ejtett volna. Lehetséges, hogy csak a csíkszentmártonit ismerte, de az is, hogy mivel ez készült a legkorábban, ezt a tartotta a Hoffmayer-kör alkotásának. A következő bekezdésben levonja a következtetést, hogy: „...az említett templomok faragott dísze egy mester, vagy legalábbis egy mester vezetése alatt álló műhely alkotásai.”⁷ Tehát a fentebb említetteket, beleértve a csíksomlyóit és a csíkszentmártonit is egy mesternek vagy e mester műhelyének tulajdonítja, akit később meg is nevez: Hoffmayer Simon személyében. Itt, Bíró József művére hagyatkozva, röviden összefoglalja, amit az eddigi kutatások kiderítettek róla. A végén még egyszer nyomatékosítja a kapcsolatokat: „Ha pedig a stallumok (Gyulafehérvár) valóban Hoffmayer alkotásai, akkor a stílusban ehhez szorosan kapcsolódó főoltár és szószék is az ő műve s ezeken át az udvarhelyi, szamosújvári és csíksomlyói faragványok is e mesternek, illetve műhelyének

³ Bíró József: *A kolozsvári Szent Mihály templom barokk emlékei*. Kolozsvár, 1934. 24

⁴ Entz Géza: *A székelyudvarhelyi római katolikus plébániatemplom*. Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem-és Régiségtárából. Kolozsvár, 1943./I.109

⁵ U. o.

⁶ U. o.

⁷ U. o.

tulajdoníthatóak.” Entz az, aki először beszél műhelyről, előtte csak tanítványokat említenek. Ezt viszi tovább a gyulafehérvári székesegyház tárgyaló művében „A székesegyház berendezésének és felszerelésének története” című fejezetben, ahol már úgy tűnik, mintha több oltárról is tudna e régióból: „Az utóbbiak (a gyulafehérvári főoltár és szószék) mestere Hoffmayer Simon, az erdélyi copfstílusú fafaragás legjelentősebb mestere, akinek művészete nemcsak önmagában, hanem hatásában is figyelemre méltó. Stílusának elnépiesedését a Csík megyei 1800 körüli oltárok és egyéb fafaragványok bizonyítják.”⁸ Itt már nem arról beszél, hogy Hoffmayer maga vagy irányítása alatt álló műhely dolgozott volna Csíkban, hanem a stílus elnépiesedésnek lehetünk tanúi, tehát leegyszerűsítve, egyfajta utánzásról lehet szó. A két tanulmány megjelenése között eltelt idő (1943-1958) nyilván új következtetéseket hozott, bár az elnépiesedés alátámasztása végett saját korábbi tanulmányára hivatkozik. A datálás kérdésével vagy nem foglalkozott, vagy pedig csupán a műhely alkotásának tartotta a csíki oltárokat⁹, hiszen Hoffmayer 1800-ban meghalt, ezek pedig évtizedekkel utána készültek.

Aggházy Mária a következő szerző, aki foglalkozik Hoffmayer munkásságával. A magyarországi barokk szobrászatról írt jelentős művében az erdélyi mestereknek is szentel egy fejezetet, ebben röviden összefoglalja Hoffmayer művészetét. Oltárai közül megemlíti a gyulafehérvárit, a szamosújvárit, a székelyudvarhelyit, az erzsébetvárosit, a minket érintőek közül mindössze a csíkszentmártonit.¹⁰ A könyv harmadik kötetében, mely a műemlékek jegyzékét tartalmazza, megjelenik Csíkmenaság is, amellyel az eddigi szakirodalomban nem találkozhattunk. E műemlékekről csupán néhány szavas leírás található. Menaságnál a következőket olvashatjuk: „Oszlopos volutás, baldachinos oltár szobrokkal, későbarokk.”¹¹ Forrásának egy fényképet jelöl meg, míg a szintén megjelenő Csíkszentmártonnál és Csíksomlyónál Entz Géza Székelyudvarhelyről írt művére hivatkozik. Ezeknél az oszlopos baldachinos főoltár mesterének Hoffmayert nevezi meg, a készítés időpontját a XVIII. század végére teszi. Nyilvánvaló, hogy információit Entz Géza említett munkájából merítette.

Ezek a művek állottak B. Nagy Margit rendelkezésére, mikor hozzáfogott a mester életművének felgöngyölítéséhez. Tanulmányának első részében összefoglalja mindazt, amit eddig tudtak a mesterről, erre az alapra építi fel az új, kutatásai eredményeként létrejött képet. Hoffmayer azon munkái, melyek szerzőségét források támasztják alá, a szőkefalvi oltár, drassói oltár, a gyulafehérvári székesegyház főoltára, a szamosújvári örmény templom

⁸ Entz Géza: *A gyulafehérvári székesegyház*, Budapest, 1958. 138.

⁹ A fentebb említett idézetekben egyértelműen Hoffmayert nevezi meg a csíksomlyói oltár készítőjének.

¹⁰ Aggházy Mária: *A barokk szobrászat Magyarországon*. Budapest, 1959. 149.

¹¹ U. o. 326 o.

szószéke szolgáltak alapul további műveinek felkutatásához. Mivel csak a két utóbbi maradt fenn, ezekből kiindulva, stíluskritikai módszerrel bebizonyítja, hogy az erzsébetvárosi örmény templom, a székelyudvarhelyi, az erzsébetvárosi mechitarista templom berendezése is az ő alkotása. A kutatástörténeti háttér keretein belül nem feladatom részletesen kitérni a tanulmány bemutatására, meg kell jegyezni azonban, hogy dolgozatunk szempontjából, nem csak az elért eredmények, hanem a kutatáshoz használt módszerek miatt is ez a mű volt a legjobb segítségünk. Mivel B. Nagy Margit Hoffmayer művészi útjának ismertetése mellett, stílusának gyökereit és hatását is felvázolja, az általunk vizsgált oltártípus kialakulásától is képet alkothatunk. Megnevezi a baldachinos oltártípus jeles művészeit, J. B. Fischer von Erlachot és Georg Rafael Donner. B. Nagy Margit Donner pozsonyi oltárát a gyulafehérvári előképének tekinti, olyan sejtést is megfogalmaz, mely szerint Hoffmayer maga is láthatta a pozsonyi dóm főoltárát. Donner művészetéről és munkáiról részletesebben olvashatunk Pigler Andor¹² és Kovács Péter¹³ monográfiáiban, valamint Aggházy Mária már említett művében.¹⁴ B. Nagy a típus legjelentősebb késői tagjának a csíksomlyói ferences templom főoltárát tartja, készítésének idejét 1818-ra teszi. Tanítványairól annyit jegyez meg, hogy stílusukban nem érték utol mesterüket, gyenge kifejezőkészség jellemzi munkáikat.

¹² Pigler Andor: Georg Raphael Donner élete és művészete. Budapest, 1933, Bisztrai Farkas Ferenc Kiadása.

¹³ Kovács Péter: Donner. Budapest, 1979, Corvina.

¹⁴ Aggházy: i.m. 76-88.

Az oszlopos-baldachinos oltártípus elterjedésének rövid

áttekintése

Az oszlopos-baldachinos oltártípus első erdélyi képviselője a gyulafehérvári székesegyház főoltára, melynek 1755-ben készült, négy oszlopra támasztott volutákból formált baldachinja alá pár évtized múlva Hoffmayer Simon készített kupolás tabernákulum-építményt. Bár az oltár felépítménye nem Hoffmayer munkája, mégis az általa készített kupolás tabernákulum és a laza szerkezetű baldachinos architektúra összeforrott Erdély XVIII. század végi és XIX. század eleji oltárain. Az oltártípus eredetének kérdését vizsgálva szembetűnik, hogy az erdélyiek nem egyedülállóak a kor európai művészetében, és nem Hoffmayer Simon az első, aki hasonlóakat hoz létre. Föltehetjük a kérdést tehát, hogy e típus gyökerei meddig nyúlnak vissza, honnan származik az az „oltármodell”, melynek igen késői és falusias változatú megjelenéseit a perifériának nevezhető Alcsíkban is megtalálhatjuk. A gyulafehérvári főoltárt, amint arra B. Nagy Margit¹⁵ és Aggházy Mária¹⁶ is rámutatott, igen erős szálak kötik a barokk kori Magyarország fontos központjához, Pozsonyhoz. Itt állt, a XVIII. század legnagyobb szobrászegyéniségének, Georg Raphael Donnernek a dómba készült főoltára. Négy hatalmas kannelúrozott oszlop által tartott volutákból formált baldachinját korona fogja össze. A laza, szabadon álló építészeti keretnek köszönhetően a szobrok, a Szent Márton-csoport és a két adoráló angyal, különválnak, megszabadulnak az architektúra kötöttségeitől. Az oltárkép helyén álló Szent Márton és a koldus csoportját a mozdulatok hatalmas lendülete mellett az érzések belső nyugalma jellemzi, ezen ellentétek egyensúlya a barokk szobrászat remekművei közé emelik.¹⁷ Az Esterházy Imre prímás által támogatott Donner talán legnagyobb hatású műve a két adoráló angyal, melyek városon és falun egyaránt az oltárok elengedhetetlen tartozékaivá válnak. A gyönyörű, erőteljes duzzadó testek a klasszicizmust idézik, azonban mozdulataik és lélekkel telítettségük távol áll annak hidegségétől, távolságtartásától. Ez az oltár áldozatul esett a XIX. század második felének stílustisztaságra törekvő restaurálásának, az 1865-ben szétbontott részek közül a hatalmas adoráló angyalok a Nemzeti Múzeumba, majd a Nemzeti Galériába kerültek, Szent Márton és a koldus csoportja pedig a pozsonyi dóm sötét déli hajójában sínylődik. A pozsonyi oltárral foglalkozó szakirodalom mindig kihangsúlyozza, hogy a baldachinos architektúra ötlete nem Donnertől származik, hanem a két Fischer von Erlach műveihez köthető. Az idősebb Fischer

¹⁵ B. Nagy: i.m. 110.

¹⁶ Aggházy: i.m. 86.

¹⁷ U.o. 79.

a grazi mauzóleum főoltarán, Joseph Emmanuel pedig a bécsi Szent József emlékművön alkalmaz hasonló megoldásokat. Ők bizonyára olasz mesterektől inspirálódnak, hiszen e típus első képviselője Bernininek a Szent Péter székesegyházban álló hatalmas oltára, mely valószínűleg francia mesterek közvetítésével, módosult formában jut el az idősebb Fischer von Erlach-hoz. Több kutató szerint is a pozsonyi oltár felépítményének megalkotója is Joseph Emmanuel Fischer von Erlach volt.¹⁸ Bár a kérdés még nem tisztázott, az azonban bizonyos, hogy e megoldás „a pozsonyi koronázó templom szuggesztív művészeti és politikai ereje révén páratlan népszerűsége tett szert”.¹⁹ A pesti Invalidus-ház kápolnájának oltára a pozsonyitól független, Fischer von Erlachéhoz kapcsolódik, a pécsi főoltár, a gödöllői Grassalkovich-kastély kápolnájában és a kalocsai székesegyházban levő főoltárok viszont a pozsonyi példát követik. Hasonló még Máriatölgyes, Zólyomóhegy, Tamási, Zsámbok, Eger (ferences templom), Veresmart oltára.²⁰ Ezek közé sorolható kiindulópontunk, a gyulafehérvári székesegyház főoltára, mely fontos állomás az erdélyi emlékmű létrejötte szempontjából. Mint mondtam, Gyulafehérvár és Pozsony között közvetlen kapcsolat mutatható ki, hiszen a barokk berendezést megrendelő erdélyi püspök Klobusiczky Ferenc Esterházy Imre primás személyes környezetéhez tartozott, így nem meglepő, hogy előbb a stallumok díszítése, majd az oltár felépítménye is a pozsonyi mintát követi. Abban, hogy a már álló baldachin alá Hoffmayer olyan tabernákulum-építményt tervezett, mely a baldachinos oltártípus tartozéka volt, ismét a donneri hatás tükröződik. Eldöntendő kérdés azonban, hogy e hatás közvetett vagy közvetlen volt, de az erzsébetvárosi mechtartista templom mellékoltárainak domborművei és a nagytemplom Szent Anna és Joachim mellékoltárainak angyalait szemlélve akár arra is gondolhatunk, hogy Hoffmayer maga is látta a pozsonyi dóm hatalmas adoráló angyalait. A kupolás-baldachinos oltártípus virágkora Erdélyben a XIX. századra tehető, a gyulafehérvári oltár hatására a kupolás tabernákulum épületet a legtöbb helyen volutákból formált baldachin koronázza.

Ebbe a körbe illeszkednek az alsíki falusi oltárok is, melyeket bár nem sorolhatunk az erdélyi művészet remekművei közé, mégis egy összefüggő, jól megfogható emlékcsoportot alkotnak, melynek kutatásával érdekes művészettörténelmi és formai kapcsolatokra deríthetünk fényt.

¹⁸ Voit: i.m. 36; Aggházy: i.m. 78.

¹⁹ Voit: i.m. 37.

²⁰ Aggházy: i.m. 86

Az alcsíki emlékcsoport

1. Csíkszentmárton

Ezen oltártípus csík környéki első képviselője a csíkszentmártoni templom főoltára, melyen még a barokk formavilághoz való ragaszkodás érzékelhető. A baldachint tartó négy korinthuszi fejezetes oszlop fogja közre az oltár retablóját, melynek nagy részét egy félköríves keretbe foglalt, a templom védőszentjét, Szent Mártont ábrázoló festmény tölti ki. A sugárkoszorúval koronázott baladachint négy aranyozott virágfüzérrel díszes voluta alkotja, az urnaszerű elem közepén a készítés időpontja, az 1832-es évszám olvasható. Az oltár díszítettségét emelik a voltuákról és az oszlopokról lelógó szabályosan elrendezett virágfüzérék. A karcsú oszlopok alsó egyharmad részét aranyozott vájatok töltik ki, a lábazat fölött, az aranyozott gyűrű körül és a fejezet alatt pedig ezüstszínű szintén vájatolt díszítés fut körbe. Az oszlop fejezete fölött rozettákkal, fogsoros díszítéssel és akantuszleveles konzolokkal ellátott, lépcsőszerűen kiképzett párkány található. Ennek részei túlságosan elkülönülnek egymástól hogy összefüggő párkányként szemlélhetnénk, inkább a barokk kor golyvázott párkányának maradványaként tűnik fel. Az oszlopok aranyozott lángnyelv-díszes posztamensei fogják közre az oltármenzán álló szentségházat. A vertikálisan három részre tagolható tabernákulum középső része kissé előreugrik. Ezt a középső részt emeli ki a kannelúrás korinthuszi oszlopocskákra támasztott gerezdelt kupola is, mely fölött urna található, alatta pedig sugárkoszorúval, kerubfejekkel és felhőbodrokkal körülvett eukarisztia motívum tűnik fel, IHS monogrammal. A kupola párkányán kisméretű akantuszleveles konzolok és virágdíszítés fut körbe. A félköríves lezárású, tojással és füzérekkel díszített tabernákulum ajtajának felső részén elhúzott függöny mögött Krisztus keresztje ragyog, alatta pedig gyöngysoros keretben a mise szövegének latin változata olvasható. A tabernákulum mögül kétoldalt gyertyatartó aranyozott szárai nyúlnak ki. A szentségház ajtajától lépcsőzetesen kialakított virágfüzéres átmenet vezet a két egyszerűbb, szőlőfürtökkel díszített oldalrészhez. A lezárást a felső részen tojással, rozetták és áttört díszítés képezi, oldalt pedig voluták támasztják. A kupola két oldalán két felhőn térdelő imádkozó angyal látható, testüket nagyrészt aranyos palást borítja, szárnyuk pedig félig arany, félig ezüst színű, arcukon egy kissé bamba arckifejezés tükröződik, fejük az eukarisztiát körülfogó puttókéhoz hasonló. Amíg az egyes arhitekturális és díszítő részletek esetében a szobrász jól elboldogul a

klasszikus formák kivitelezésével, tudásának korlátairól árulkodnak a figurális részletek (pl. az angyalfejek) esetlenül ható megoldásai.

Az oszlopok közötti talapzaton helyezték el Szent Péter és Szent Pál nagyméretű, tömörszerűen merev szobrát. A baloldalon álló szakállas Péter egyik kezében kulcsot, a másikban könyvet tart. A sugárkoszorúval övezett égre emelt tekintetű apostol csuhaszerű, hosszú ruháján palástot visel. Egyedül a kék színű palást vízszintes redői visznek egy kis mozgalmasságot a szobor erőteljes vertikálisába és mozdulatlanságába. Pál alakja szintén monumentális, öltözete, sugárkoszorús, szakállas feje nagyban hasonlít a Péterére, csupán attribútumai, a kard és könyv különböztetik meg. Ruházatának színe és a redők elrendezése eltér egy kissé, azonban az alak megformálása ugyanolyan merev.

Az oltárképen a templom védőszentje, Szent Márton, ősz hajú, szakállas alakként, püspöki ornátusban, imádkozó testhelyzetben látható. A háttérben levő tájból jól kivehetőek egy város épületei, temploma, a szent bal oldalán pedig egy toronyszerű építmény. Az oltárkép minden szereplője, maga a szent, a feje fölött trónoló Szentháromság és a kis puttók is felhőkön ülve jelennek meg. A püspöki ornátus tartozékait, a süveget és pásztorbotot, a jobb oldali puttó tartja, míg a bal oldali feje mögé egy kis torony került. Márton lábai előtt katonai múltjára emlékeztető pajzs és sisak látható. A háromszög kompozícióba elhelyezett Szentháromságot a festő hagyományos módon jeleníti meg: az Atyát szakállas öregemberként, Krisztust vörös palástban, keresztyével, a Szentlelket galamb formában. A Szentlélek galambjából áradó fény világítja be a festményt és mint a kegyelem isteni kisugárzása rávetül Márton ég fele fordított arcára. Az alakok ábrázolása lapos, modellálatlan, ez leginkább Krisztus alakján figyelhető meg, a felhők azonban sokkal plasztikusabbak. A kompozíció kiegyensúlyozott, szabályos, nélkülözi a barokk mozgalmasságát, pátoszat.

Az oltárhoz szervesen kapcsolódik két félköríves oromzatú urnával és füzérdíszsel ellátott ajtó, melyeken az oltár hátához juthatunk be.

A templom hajójában még két mellékoltár, a Szent Család és Nepomuki Szent János oltára áll, míg a Szent Kereszt oltár az északi mellékkápolnában található. A hajó mindkét mellékoltára barokk típusú rámaoltár, tojással és akantuszlevelekkel díszített aranyozott, félköríves keretbe foglalt festménnyel. Az északi oldal oltárképe fölött sugárkoszorúban Mária monogramja jelenik meg, oldalt pedig barokkos virágornamentika keretezi. A tabernákulum ajtaján félköríves keretben ezüstös sugárkoszorúval körülvett egyszerű, korpusz nélküli kereszt jelenik meg, két oldalt virágfüzerek szegélyezik. A Szent Családot ábrázoló oltárkép középtengelyében, melyet a festő a fényt sugárzó galamb alakjával is kiemel, a vörös

ruhás kis Jézus áll, mellette szimmetrikusan elhelyezve Mária, Szent József és a Szűz szülei Szent Anna és Joachim alakjai láthatóak. Mária kezében tisztaságára utaló liliomot tart, a háttérben kétoldalt pedig oszlopsoros épület és fák tűnnek fel. Az alakok megformálása a főoltárhoz hasonlóan szintén lapos, modellálatlan. Az arcok igen jellegzetesek, nagyon hasonlítanak egymásra, főleg a szemek rokoníthatóak a Nepomuki Szent Jánoséval és a Szent Mártonéval.

Nepomuki Szent Jánosnak a teljes oltárkép felületét domináló alakja papi öltözetben, fején birétummal jelenik meg, kezében feszületet és mártíromságára utaló pálmaágat tart. Feje körül a fénykoszorún kívül öt csillag is ragyog. A háttérben a szent vértanúhalálát láthatjuk, nevezetesen azt a jelenetet, amint a folyóba lökik, mivel Zsófia királyné gyóntatójaként a királlyal szemben is megőrizte a gyónás titkát. Ugyanerre utal a szent jobbján megjelenő puttó kezében a lakat és a mozdulat, amint szája elé tartja ujját és a felhőkből felsejlő jellegzetes attribútum, a nyelv jelenléte. Az alakok hasonló megformálása arra utal, hogy mindhárom oltár ugyanannak a kéznek a műve.

A Hoffmayer Simon stílusában készült szószék hangvetőjének tetején a győzedelmes Krisztus sugárkoszorús alakja jelenik meg, amint egyik kezét az ég felé emeli, másikban meg a keresztes végű botot tartja. A szószék felépítése egyszerűbb, kiegyensúlyozottabb, mint barokk társaié. A gerezdelt hangvető párkánya vesszőnyalábbal, gyöngysorral, szívlécsorral és levelekkel díszített, alján a sugarakkal körülvevett Szentháromság-jelkép, a háromszögbe foglalt szem tűnik fel. Alatta félköríves keretben, volutákkal szegélyezve a törvénytáblákat tartó Mózes képe látható. A szószék kosarát aranyozott virágfüzérékkel elválasztva három kép díszíti. A két szélsőn két-két könyvvel, lúdtollal, irattekercssel, fejük fölött fénykoszorúval ábrázolt evangélista-alak jelenik meg, középen pedig a Magvetőt láthatjuk. Egzotikus tájképi háttér előtt, a középtérben jelenik meg a hosszú ruhás, a derekára kötött kötényből magot szóró alak. Mindhárom festmény mai állapotában egy későbbi átfestés nyomait viseli magán. A színvilág, az alakok egy XX. század első felébe datálható átfestés eredményei, bár valószínűsíthető, hogy ragaszkodik az eredeti témákhoz.

Az oltárok datálásához és készítőjük azonosításához nagy segítséget nyújt a csíkszentmártoni Historia Domus. A „Nemes alcsíkszéki szent Márton templomnak eredete és viszontagságai” cím alatt tárgyalja a régi, középkori templom történetét, melyről megjegyzi, hogy „a seregek urának áldozat mutattatott be abban 1802ik évig mint plébánia templomban, ekkor lerontatott hogy az ujnak helyet adjon”.²¹ Tehát a jelenlegi templom építésének kezdete

²¹ Historia Domus (a továbbiakban HD), A Csíkszentmártoni Katolikus Plébánia Levéltára 4.

az 1802-es esztendő, a Rudnai Sándor püspök általi felszentelésre pedig 1817-ben került sor. Nyilvánvaló, hogy egy új templomot új berendezéssel kívánták ellátni, az azonban kérdéses, hogy az oltár és a szószék megrendelésével miért vártak 1832-ig. Az 1830-as vizitációs jegyzőkönyvben is az „ara una magna antiqua” jelenik meg.²² Talán a templomépítkezésben anyagilag kimerült egyházközség pár évig megelégedett a régi templom oltáraival. A Historia Domus a „Templom belsője” cím alatt kijelenti, hogy „a Szentegyháznak belsője díszes, négy oltár van benne”.²³ Ezt követően megjelöli a három oltár, a Szent Márton, a „Szent Família” és a Nepomuki Szent János készítésének időpontját, az 1832-es évet és a kutatás számára legfontosabb adatként a festőt, mondván: „mind a’ három oltár képet festette Brassói pap János, festész.” Az 1832-ben készült „szép ízlésű” szószék alkotója szintén Pap János. Rajta kívül a Historia Domus egy másik nevet is megemlít, a Pap Mihályét, kinek a mellékkápolna Szent Kereszt oltárának 1848-1849-ben készült festményét tulajdonítja. Mindkettőt „festész”-nek nevezi, mely arra utal, hogy az oltár architekturális része és a szobrok más mesterek alkotásai lehetnek. A két festő között nem jelöl meg rokoni kapcsolatot, bár vezetéknevükből következtetve lehetségesnek tűnik, hogy egy család tagjai. Azt hihetnénk, hogy a szakirodalomban egyáltalán nem találkozhatunk e nevekkal. Van azonban egy kivétel. Entz Géza a gyulafehérvári székesegyházról írt könyvének függelékében közöl egy Pap Jánostól származó levelet, melyet 1785-ben Daniel Imrének ír a székesegyházban levő főoltár, szószék, stallum, tabernákulum készítésével kapcsolatban. Nem vehető bizonyosra, hogy ugyanarról az emberről van szó, viszont fontos tudatosítani, hogy létezett Hoffmayer Simon köreiből egy Pap János nevű festő vagy szobrász. Ha a csíkszentmártoni oltár stílusát összevetjük Hoffmayer munkáival, valószínűnek tűnik, hogy Pap János kapcsolatban állt a mesterrel és hogy a két ember ugyanaz.

2. Csíkkozmas

Az 1841-ben készült csíkkozmasi oltár hűen követi, mondhatnánk utánozza a csíkszentmártoni oltár felépítését, formáit, díszítését. Itt is négy volutából formált baldachint láthatunk, melynek csúcsán az IHS monogramos eukarisztia ragyog. A volutákat szintén aranyozott növényornamentika fedi, ugyanolyan virágfüzérék csüngenek róla, mint Szentmártonban, bár ha jobban megfigyeljük dúsabbak, díszesebbek a korábbinál. Itt sem

²²1830-as vizitáció, Gyulafehérvári Érseki Levéltár (a továbbiakban GyÉL) I/4. 19 doboz.

²³ HD, Csíkszentmárton, 4.

beszélhetünk összefüggő párkányról, az oszlopok fölötti rész ugyancsak fogsorral, rozettával és konzolokkal van ellátva. A korinthuszi fejezetes oszlopokon található vájatok mind aranszínűek, eltérően az előképtől, ahol az ezüstös szín is megjelenik. A tabernákulum építménye csaknem teljesen megegyezik a csíkszentmártonival. Felépítése ugyanolyan, a kupolával kiemelt előreugró tabernákulum ajtaján viszont nem keresztet, hanem felhőbodon ülő, sugárkoszorúval övezett báránnyt helyeztek el. Az urnával ellátott, korinthuszi oszlopocskákon nyugvó gerezdelt kupola alatt Krisztus keresztje jelenik meg. A szentségház tojással lezárt, lépcsőzetesen kialakított oldalát szőlőfürtök és virágfüzérék díszítik. A bárgyú mosolyú, térdelő angyalkák itt is megjelennek.

Az oszlopok között Szent Péter és Szent Pál szobrát helyezték el. Az alakok megformálása nagyon közel áll a szentmártoniakhoz, bár egy kissé mozgalmasabbaknak, kevésbé sematikusaknak tűnnek, melyet a szélesebb mozdulatoknak és a ruhadredők plasztikusabb megformálásának köszönhetünk. Péter barna hajú, szakállas fejét sugarak veszik körül, a kulcsokat kinyújtott jobb kezében tartja, a vállára vetett palást lazább esésű. Pál karddal és könyvvel jelenik meg, hosszú szakállá, kopasz feje nagyon hasonlít szentmártoni társára. A palást redőzetének elrendezése teljesen megegyezik, azonban a csíkkozmasi szobor készítője kissé több életet visz a szoborba azzal, hogy karját kinyújtva távolabb tartja magát a kardot, és az arcokat is plasztikusabban, élettelibben jeleníti meg a szentmártoniaknál.

A félköríves keretben megjelenő oltárkép a templom két védőszentjét Szent Kozmát és Damjánát ábrázolja. Az orvostestvérpárt egyforma öltözetben és arccal, kezükben lándzsával és gyógyszeres edényekkel láthatjuk. Fejük fölött glória, vértanúságuk jeleként pedig palmaágat tartanak. A felhők között megjelenő Szentháromság megfogalmazása nagyrészt megegyezik a csíkszentmártoni oltárkép Szentháromság-ábrázolásával. Kozmásan az ugyancsak vörös ruhás Krisztus keresztjét a vállára fekteti és nem a jobb kezében tartja, mint Szentmártonban, hiányzik a kék drapéria is, az Atyaisten azonban ugyanolyan testhelyzetben ül, egyik kezében jogart tartva a földgömbön nyugtatja, a másikat meg kinyújtja. A Szentlélek fényt sugárzó galambja teljes mértékben megegyezik a két oltárképen, a kozmás kompozíció kis puttófejekkel egészül ki. A kép alsó regiszterében a festő a szentek kízzatásait és vértanúhalálukat ábrázoló kisméretű jeleneteket helyezett el, melyek a szentségház kupolája miatt nem érvényesülnek. A figurák sematikusak, laposak.

Az oltár két oldalához kapcsolódó két félköríves, hullámos díszítésű ajtón lehet bejutni az oltár mögé. Az ajtók tetején szőlőfürtökkel és virágokkal ellátott urna áll.

A szószék megformálása jóval egyszerűbb, mint Csíkszentmártonban. A hangvető alakja és díszítése nagyrészt megegyezik, ugyanolyan sorrendben követi egymást a körbefutó vesszőnyaláb, gyöngysor és szívléc, csúcsán azonban a harsonájába fújó Szent Mihály arkangyal jelenik meg. A hangvető alján ugyancsak megtalálható háromszögből sugárzó fénynyalábok a Szentlélek ezüstsínű galambjával egészülnek ki. A szószéktest alakja eltérő, nem egyszerű félgömb formájú, hanem hajlított vonalú barokkosabb lezárást kap. A rozettákkal elválasztott, gyöngysorral körülvett barokkos keretekben nem találunk képet, bár fennáll annak a lehetősége is, hogy az eredeti festményeket a későbbi idők folyamán fehérre mázolták. A kétoldalt lapos volutákkal keretezett ajtón egyszerű, aranyozott kereszt tűnik fel.

A csíkkozmási plébánia levéltárában több olyan irat is található, melyek kölcsönösen megerősítve és kiegészítve egymást, az oltár és a szószék elkészültének folyamatáról vallanak. Időrendben az első forrás, melyből megtudhatjuk, hogy az egyházmegye vezetői, mivel a régi, 1517-es oltárral már nincsenek megelégedve és azt nagyon rossz állapotúnak találják, új oltár készítésére tesznek javaslatot: „A Kozmási n[eme]s megye az Anya Templomnak belső; de különös diszére szolgáló azon nevezetes héjjánt látván, hogy a nagy oltár régisége miatt minden képpen meg romlott templomunk diszét belső képpen színt úgy le hozni láttatik. Ezen héjjány helyre állítása tekintetéből mai napról uók. Follyo 1839dik Ev 7ber 22dikétől fő Megye Biránk n[eme]s Potyo Antal a n[eme]s Megyét fel szollitván mi után azt a Tisztelendő Plébánussal eddyüt érdekesen a Nép eleibe terjesztette közös edgyet értés mellett az érdeket nyilvános Templomunkbéli fogyat kozás helyre állítására nézve meghatároztuk, hogy az említett Nagy Oltár helyet egészben új és mindenekben a Szt Mártoni Templombéli nagy Oltárhoz hasonló állittassék fel...”²⁴ Ebből a részletből kutatásunk szempontjából a legfontosabb információ, hogy a megrendelendő oltár mindenben a szomszédos Szentmárton nemrégiben felállított oltárának mása legyen. Íme a típus elterjedésének egyik példája. A továbbiakban meghatározzák, hogy az oltár felállításához szükséges összegből 1000 rajnai forintot az egyházközség tagjai állanak „rovatal uttyán”, vagyis személyekre kiróva, a többit, vagyis 1700 váltó forintot, a „templom fiscusa” pótoljon ki, tehát a fennmaradó részt a templom pénzéből fizetik. Ezen irat még nem említi, hogy kire bízzák az oltár készítésének munkálatait, azonban logikusnak tűnhet, hogy ha a szentmártonihoz hasonlót szeretnének, akkor ugyanazokat a mestereket kérik fel. A következő évből ránk maradt irat tanúsága szerint „A Nemes Megyének tavai Év szeptember 22erül költ azon egyezése szerint melynél fogva Anya Templomunkban két egész ujból fel

²⁴ HD, Csíkkozmás, 149, 150.

álítandó oltárok kezeit meg határozván, annak nyomán Brassai Nemes Pap Miklós Pictor Ural 2600 Rforban azok meg készítése aránt meg is alkudt.”²⁵ Tehát a kozmási oltár készítője szintén egy brassói festő, kinek vezetékneve azt engedte feltételezni, hogy szoros kapcsolatban állhat a már említett Pap Jánossal. Az idézett irat társadalomtörténeti szempontból is érdekesnek tűnik, mivel részletesen meghatározza, hogy a falu különböző társadalmi rétegei mennyivel kell hozzájáruljanak az összeghez, mivel „mind azáltal a szegényebb sorsuak állapotja a volt szűk esztendőkre nézve is méltó tekintetet érdemel.” A legérdekesebb adatot azonban a Mártonffy János plébános feljegyzései között találhatjuk. Az „új díszes Szonoki Szék”-ről beszélve megjegyzi, hogy azt a templom pénzéből 1839-ben készítette „Brassai Szobrász Pap Miklós az atyával”.²⁶ vajon ki lehet Pap Miklós apja, aki szintén festő vagy szobrász és szintén brassói? Nem kézenfekvő arra gondolnunk, hogy ez nem más, mint Pap János, akitől pár évvel azelőtt Szentmártonban, még csak tanulta a mesterséget, hogy aztán ő vegye át helyét? E feltevést a bemutatott különbségekkel is alátámaszthatjuk: a szobrok élettelibbek, mozgalmasabbak, a virágdíszek dúsabbak, plasztikusabbak. Nem lehet véletlen az sem, hogy a „Pap Miklós atyjával” és nem a „Pap János fiával” kifejezést találjuk, mivel a fiú válik jelentősebb mesterré, persze figyelembe kell vennünk azt is, hogy 1840-re Pap János már nagyon öreg lehetett. Ha az említett levél keletkezésére gondolunk, akkor 1785-ben már felnőtt férfi volt. Mindez csak feltételezés, azonban ha két brassói Pap nevű festővel, szobrásszal találkozunk, akik ugyanazon stílusban alkotnak, kézenfekvőnek tűnik összekapcsolni őket. János apaságát megerősíti az is, hogy a továbbiakban az ő nevével nem találkozunk, míg Miklós még sok más településen végez különböző munkákat. Pap Miklós esetében azt is nehéz meghatározni, hogy akkor festővel, vagy szobrásszal van-e dolgunk, hiszen felváltva használják a kifejezéseket.

3. Tusnád

Az előző oltárokhoz képest a tusnádi sokkal reprezentatívabb, monumentálisabb, melyet az előkelő megrendelőnek, Kovács Miklós püspöknek köszönhetünk. Stílusában letisztultabb, sokkal inkább a klasszicizmus formái uralkodnak, mint a barokk hagyomány. Négy márványutántatú, aranyozott korinthuszi fejezetes oszlop tartja a két középső fölött

²⁵ HD, Csíkkozmás, 152.

²⁶ U. o. 134.

háromszögromzattal lezárt párkányt, mely minden oszlop fölött erőteljesen előreugrik. A párkány és a háromszögromzat a már ismert rozettákkal, fogsordísszel, akantuszleveles konzolokkal van kiképezve. Az oromzat csúcsán fénysugarakat árasztó babékoszorúval övezett IHS monogram, a két szélső oszlop tetején pedig egy-egy díszes urna található. Az oltár orommezejében, kiemelt helyen állnak a püspök szimbólumai, a püspöki süveg, a pásztorbot és keresztes végű bot, melyek a megrendelő címére utalnak. Az oltárkép alatti felirat is megerősíti a nemes cselekedetet: „Kegyes jótékonyságból nagyméltóságú erdélyi Püspök Tusnádi Kovács Miklós úr csináltatta ez Oltárt 1847-ben.”

A festmény kerete még barokkos, és a tabernákulum kupolája sem takarja el a képet. Az oszlopok posztamenseinek díszítése nagyon egyszerű. A kisebb méretű szentségházat két posztamens közé építették be, kupolája is sokkal alacsonyabb. A lépcsőzetesen kialakított tabernákulum ajtaja ívesen előreugrik, vörös függöny mögött kis puttófejekkel ellátott felhőn lebeg a fénynyalábokat kibocsátó ostya és a kehely, az eukarisztia győzelmét szimbolizálva. A gyöngysorral díszített kupola alátámasztására érdekes megoldást választottak, ugyanis két hal tartja azt. Az aranyozott, gerezdelt kupola csúcsán kereszt áll, alatta pedig az Agnus Dei fénnel övezett alakja. Ennek két oldalán egy-egy felhőn térdelnek a félmeztelen, aranyozott szárnyú gyertyatartó angyalok, melyeknek megformálása sematikus, merev és kezdetleges. A hatalmas oszlopok közé igencsak kisméretű szobrok kerültek, melyek vagy nem ide készültek, vagy egy későbbi korszak termékei. Szent István és Szent László alakjai sokban hasonlítanak egymáshoz: szakállas fején mindkettő díszes koronát visel, kezében pedig nagyméretű országalmát és jogart tart. László lovagi viseletben, István pedig magyaros öltözetben jelenik meg, mindketten földig érő palástot viselnek.

Az oltárképen a megrendelő védőszentje, Szent Miklós látható, holott a templom titulusa Szent Ferenc. Miklós tájképi háttér előtt, püspöki ornátusban, fején süveggel, kezében pásztorbottal, nagyon díszes casulával és stólával jelenik meg. A feje fölött, a felhőkön ülő Szentháromság megfogalmazása a csíkszentmártonihoz és a csíkkozmáséhoz hasonló. A szent jobb oldalán levő két kis jelenet életének népszerű eseményeit mutatja be. A háttérben levőn a püspököt láthatjuk, amint egy ablakon bedobja a szegény lányok megsegítésére szánt pénzes zacskót, az előtérben pedig maguk a lányok jelennek meg. Az oltár két oldalán szintén megtalálható az architektúra részévé vált két ajtó.

A főoltáron kívül a templomban két mellékoltár is található, melyek közül az egyik a hajóban, a másik a mellékkápolnában helyezkedik el. A hajó déli oldalán levő Szent Ferenc oltár tipikus barokk rámaoltár, melyen Szent Ferenc stigmatizációja látható. A ferences csuhában ábrázolt szent kezét, lábát és oldalát fénynyalábok „sebzik meg”, előtte feszület,

koponya, könyv, és az aszkétizmus jeleként ostor található. Ez az oltárképet is átfestették a XX. században, melyről leginkább a színvilág árulkodik. A mellékkápolna kis barokk oltára igen különleges, hiszen csupán egy volutákkal kiegészített tabernakulumból és ovális keretben fénysugarakkal körülvett képből áll. A festményen Mária tanításának jelenetét láthatjuk. Középen áll a gyermek Mária, feje körül csillagokkal, kezében könyvvel, mögötte szülei, Joachim és Anna, fölöttük pedig a Szentlélek galambja jelenik meg.

A szószék felépítése teljes mértékben megegyezik a csíkkozmással, annyi különbséggel, hogy itt a keretekben festmények is megjelennek. A hangvető tetején Szent Miklós alakja áll, egyik kezét felemeli, másikban püspöki botot tart. A hangvetőt szintén szívlécsor, gyöngysor és vesszőnyaláb díszítik. A szószék kosarán balról jobbra haladva, külön keretben a négy evangélista látható: Máté kezében könyvet tart, mögötte szimbóluma, az angyal, őt követi Márk az oroszlanal, Lukács nyitott könyvvel és bikával, János pedig a sassal. A szószék alsó részén a megrendelést alátámasztó kronosztichonos felirat olvasható: „EREXIT GRATA BENIGNITAS E[xc]LL[entissi]MI NICOLAI KOVÁTS DE TUSNÁD, PRAESULIS TRAN[SILVANI]AE”, melynek kiemelt betűiből az 1832-es évszám rakható össze.

A tusnádi plébánia levéltárában sajnos nem őrződött meg semmiféle irat, mely forrásul szolgálhatna kutatásunkhoz, viszont az 1830-as és az 1875-ös püspöki vizitációk rövid, de igen tanulságos leírásai közlik az alapinformációkat. 1830-ban a templom szentélyét a védőszent, Szent Ferenc oltára foglalta el,²⁷ melyet 1846-ban Szent Miklós monumentális oltára váltja fel. Feltehetnénk a kérdést, hogyan lehetséges, hogy a főoltárkép ne a templom védőszentjét jelenítse meg, azonban annak tudatában, hogy a megrendelő igen magas egyházi személy, nevezetesen Kovács Miklós püspök, e tény elfogadhatóvá válik. A templom titulusa azóta is Szent Ferenc maradt. A vizitáció megnevezi az 1846-os főoltár és az 1848-as Szent Ferenc mellékoltár készítőjét, „Nicolaus Pap”-ot, vagyis a már ismert Pap Miklóst. Neve után „pictorem és fabricatorem” megjelölés áll,²⁸ ami arra enged következtetni, hogy nem csak az oltárképek festője, hanem felépítményük készítője is ő volt.

²⁷ 1830-as vizitáció, GyÉL, I/4, 19 doboz

²⁸ 1866-os vizitáció, GyÉL, I/4, 37 d.

4. Csíksomlyó

A csíksomlyói templom nagyméretű, az egész szentélyt betöltő főoltára már a barokk hagyományoktól való eltávolodás és a klasszicizmus térhódításának jegyében készült. Magas posztamensekre helyezett karcsú, korinthoszi fejezetes oszlopok tartják a nyolc volutából formált baldachint, melyet korona fog össze. A szintén volutákból formált koronázó rész egy aranyozott gömbben és keresztben csúcsosodik. Mindegyik volután egy-egy urna található, míg a korona alsó részén gyöngysor és virágfüzér fut körbe. A baldachint tartó párkány az oszlopok fölött erőteljesen kiugrik, ezzel egyfajta dinamizmust kölcsönöz az oltárnak. A fogazott párkány és az oszlopok közötti részt rozetták díszítik, míg fölötté aranyozott akantuszleveles konzolok sora húzódik. A párkány alatt levő, bojtos végű kötéllel összetartott aranyozott függöny redői szabályosak, kevésbé modelláltak, a klasszicizmust idézik.

Az oltár felépítménye igen könnyed, szinte légies, a baldachin olyan hatást kelt, mintha lebegne. Nem zsúfolt, nem túldíszített, az arany és a fehér felületek váltakozása teszi ünnepélyessé. Az oltár retablóján két fél és háromnegyed oszlop között áll a híres csíksomlyói kegyszobor, a Napbaöltözött Asszony karján a kisdéd Jézussal. Fölötté felhőn ülve az Atyaisten kitárt karú szakállas ősz öregként. Ruhájának kicsavart vonala, széles mozdulata, a felhő megjelenítése a barokk kompozíciók mozgalmasságát idézik. A felhő alján a galamb képében ábrázolt Szentlélek sugárkoszorúval övezett alakja jelenik meg. Az Atyaisten két oldalán, a párkányon még két kis puttó is ül. Az oszlopok között elhelyezett hatalmas méretű szobrok, Szent István és Szent László, a XX. század elején kerültek oda.

Különálló részként jelenik meg a tabernákulum nagyméretű építménye, e mögött lépcsőn juthatnak fel a hívők a kegyszoborhoz. A szentségház kialakítása szintén lépcsőzetes, ajtaja ívesen előreugrik. Az előbb tárgyaltaktól eltérően a félköríves lezárású tabernákulumajtón a függöny mögött semmiféle díszítés nem található, fölötté viszont az eukarisztia fényt sugárzón jelenik meg. Az előrelépő központi részt virágfüzér-díszes átmenet után két oldalszárny fogja közre. Az egyik oldalon ovális mezőben búzaköteg, a másikon meg szőlőfürt található, mindkettőn virágfüzér-díszekkel közrevett függöny alatti keretben a mise szövege olvasható. A rozettákkal és virágfüzérékkel ellátott párkányt gyöngysor zárja le. A párkány feletti alacsony rész rozettákkal és füzérekkel díszített, rajta kannelúras korinthoszi oszlopokra támasztott, gerezdelt kupola alatt fészület áll, csúcsát pedig a sugarakkal körülvett

Agnus Dei koronázza. A kupolát szegélyező felhőbodron térdelő imádkozó angyalok arca már nagyon ismerősnek tűnhet, hiszen Csíkszentmártonban, Csíkkozmaon és Tusnádon hasonlóakkal találkozhatunk, még ha azok kisebb méretűek is. A felső rész szélein nem két ereklyetartó, kétfelől a volutákon pedig két diakónusalak látható, kezükben füstölővel, fejük az angyalokét másolja.

A szentélyben helyezkedik el a háromosztatú baldachinos papi ülőszék, melynek középső részén Szent Ágoston fából készült domborműve, a szárnyakon pedig egy-egy diakónus alak látható. A domborművek alatt felirat fut végig: „Íly díszes létemet hálálom Csík Sz. Györgyi Vitéz huszár Kapitán BÁLINT IGNÁCZ Urnak, és Nője Nemes BORS JULIÁNÁNAK 1847.” A tojássorral díszített párkány két szélén urnák, míg középen angyaloktól közrefogva Mária tizenkét csillaggal koronázott alakja jelenik meg. Az helyenként esetlen szerkezetű papi ülőszék fényét aranyozott függöny, Ágoston alakja körül indadíszek, füzérek és rozetták emelik.

A templomhajóban hat mellékoltár is található, melyek szintén a XIX. század első felének termékei. Az északi oldal első mellékoltárának négy kompozit fejezetes márványozott törzsű oszlopon nyugvó félköríves oromzata a klasszicizmus lenyugodott formáit idézi. A szintén félköríves keretben megjelenő oltárkép Szent Ferencet ábrázolja térdelő helyzetben, amint egy angyal babérkoszorút helyez a fejére. A festőre vonatkozó feliratot olvashatunk rajta: „Fest: Csűrös József Kolozsvárt 1838-ban”. A lunettában található felső képen Szent Miklós püspök jelenik meg. A tabernákulum a főoltár szentségházának nagyon leegyszerűsített mása. A déli oldal első mellékoltárának felépítménye tökéletesen megegyezik a Szent Ferenc oltárával, a félköríves keretben azonban egy XX. századi Szent Antalt megjelenítő oltárképet találunk. A felső festmény Szent Bonaventúrát ábrázolja. A Szent Anna mellékoltár sokkal zsúfoltabb, mondhatnánk barokkosabb, mint az előző kettő, hiszen az oszlopok törzsére virágfüzérek csavarodnak, széleit pedig rózsák díszítik. A felső képen szent Apollónia jelenik meg, alatta pedig Szent Anna férjével együtt a gyermek Máriát oktatja. A Szent Erzsébet oltár felépítménye megegyezik a Szent Annáéval. A felső regiszterben Szent Julianna képe található, a készítés időpontja, az 1836-os évszám is megjelenik. Az északi oldalon található keresztelő Szent János oltár 1840-ben készült, kannelúrázott korinthoszi fejezetes oszlopok tartják a Szent Sára képével ellátott háromszög-ormozatos felső részt. A félköríves keretben Krisztus Jordánban való megkeresztelkedésének jelenete látható. Az oltárkép alatt a „Csináltatta Lukács János” felirat olvasható. Az átellenben levő Nepomunki Szent János oltáron is megjelenik a készítettők, Botsántzi János és fiainak neve. A fenti képen Mária és Erzsébet találkozásának jelenete található.

A szószék megjelenési formája és felépítése a barokk hagyományokhoz igazodik, szögletes formái, a hullámzó vonalak hiánya azonban már elüt a barokkban megszokottól. A gyöngysorral és szívlécsorral díszített, golyvázott hangvető csúcsán lovagi öltözetben, karddal jelenik meg a harsonát fújó Szent Mihály. A hangvető alján a Szentlélek galambjának sugarakkal övezett alakja tűnik fel. Az ajtón két korinthoszi fejezetes oszloptól közrevéve Mózes látható a két kőtáblával, a kosár mellvédjén pedig kis oszlopokkal elválasztva fadomborművek jelennek meg. Ezek közül négy az evangélistákat, a középső pedig a Szentlélek eljöveteletét ábrázolja. A pütkösdi jeleneten középen egy ősz hajú szakállas alak ül (talán Péter) öt veszi közre szimmetrikusan elrendezve a tizenkét tanítvány (Pütkösdkor nem csak 11 volt?), akiket a galamb képében megjelenő Szentlélek fénysugarai töltenek be. Az evangélisták hosszú ruhás alakjait csak szimbólumaik különböztetik meg, talán ezért van szükség a feliratokra is. Balról jobbra haladva először Jánost látjuk a sassal, őt követi Lukács a bikával, a Szentlélek eljövetele jelenet túloldalán pedig az oroszlánal ábrázolt Márkot láthatjuk, mellette Máté az angyal társaságában. A szívlécsorral és tojással ellátott párkány választja el a domborművektől a füzérdíszes levelekben és bojtban végződő lezáró részt. A szószék alján, a kíváncsi szemektől elrejtve a készítő felirata olvasható: „CSINÁLTA PAPP MIKLOS, PIKTOR BRASAJY”, a körbefutó füzérdíszben, középen az 1835-ös évszám jelenik meg.

Bár Csíksomlyóról nagyobb monográfia nem jelent meg, a kisebb ferences kiadványok nagyon röviden beszélnek a templom berendezéséről is. Mindegyik ezek közül a főoltár, a mellékoltárok, a szószék és a papi ülőszék mestereként Pap Miklóst jelöli meg. Kivétel ez alól a Szent Ferenc oltárkép, melyet a kolozsvári Csűrös József festett.²⁹ Ennél többet a vizitációkból sem tudunk meg, viszont a somlyói kolostor levéltárának átnézése újabb eredményeket hozhat.

5. Csíkmenaság

A csíkmenasági templom főoltárának architektúrája majdnem teljes egészében megegyezik a csíkkozmasíval és annak előképével, a csík-szentmártoni főoltárral. Baldachinját ugyancsak négy voluta alkotja, melyet az eukarisztia sugárkoszorús alakja fog össze. Ugyanott található rajta a készítés időpontja is, mely a jelen esetben az 1858-as évszám. Az oszlopok törzse, a volutákról csüngő füzérdíszek, a térdelő angyalkák alakjai, a tabernákulum kialakítása,

²⁹ A csíksomlyói kegytemplom és kolostor. Csíkszereda, 1996, A Csíksomlyói Ferencendi Kolostor Kiadása.

díszítése is teljesen megegyezik. A tabernákulum ajtaján az Agnus Dei motívum jelenik meg, a kupola alatt pedig kereszt található, mint Csíkkozmaon, a kannelúrozott oszlopocskák által tartott kupola csúcsán viszont Keresztelő Szent János áll. Az oltár fehér, vörös és arany színei is a csíkkozmaosi oltárt idézik. Annyi különbség azonban mégis van, hogy a szobrok számára fülkéket alakítottak ki, nem állnak szabadon, mint a másik két esetben. A két szélső fülkében a megrendelő védőszentje, a szervita rend női ágának megalapítója, Falconieri Szent Julaianna és egy attribútum nélküli szakállas férfiszent, talán valamelyik apostol szobrai látjuk igen primitív megfogalmazásban. A középen levő Mária fehér és kék ruhás szobra XX. századi alkotás, melynek helyén egy Szeplőtelen fogantatást ábrázoló oltárkép volt. Mivel a templom restauráláson esik át, a két mellékoltárt, a Szent Gergely és a Szent Kereszt oltárokat szétbontották, egy külön teremben tárolják, így felépítésükről nem beszélhetek. A Szent Gergely oltárt még a főoltár előtt 1837-ben készítették, amiről a hátán levő felirat tanúskodik: „Sz. Geregely pápa tiszteletére épült 1837be Miklósi Gergely Pap szorgalmából. Festette Kolosvári Képiró Csürös Josef.” Ez az oltárkép Gergelyt fiatal emberként, pápai tiarában, kettős kereszties bottal, gyöngyökkel ellátott díszes ruhában ábrázolja, fejére az égből isteni fénysugár hull. A Szent Kereszt oltár a kereszten függő Jézust ábrázolja, a kompozíciót hagyományos módon Máriával, Jánossal és Mária Magdolnával egészítve ki.

A szószék felépítése egyszerű, kiegyensúlyozott. Hangvetőjének tetején csupán egy gömbön álló keresztet találunk, korpuszán pedig rozettákkal elválasztva négyszögletes keretben a négy evangélista festett alakja, az ajtón Krisztus könyvvel a kezében jelenik meg.

A Historia Domus rövid bejegyzése szerint a templom főoltára 1858-ban készül, ezt erősíti meg a baldachint összefogó urnaszerű elemen található, világosan kivehető felirat is. Feltevődik a kérdés azonban, hogy nem egy későbbi átfestés félreértelmezésének köszönhető ez a datálás, mely aztán az írott forrásokba is bekerült? Sokkal logikusabb lenne, hogy az 1837-ben állíttatott Szent Gergely mellékoltárt követően, 1838-ban főoltárt, szószéket és még egy mellékoltárt rendelnek. A mostani oltár helyén a híres menasági szárnyasoltár állott, amely ma a Nemzeti Múzeumban tekinthető meg. Épp ennek a mellékoltárnak a sorsa világít rá, hogy bármennyire is későinek tűnik az 1858-as évszám, mégis azt kell elfogadnunk, mint a készítés időpontját. A Historia Domus leírja, hogy a hívek áldozatkészségéből 1858-ban épült oldalkápolnába helyezik el az egykori főoltárt, tehát a XIX. századi baldachinos oltár felállítása miatt volt szükség e kápolna megépítésére. A főoltár megrendelője „Csik SztGyörgyi Bors Julaianna, özv: Bálint Ignác-kapitányné asszony”, ára pedig 1130

pengőforint volt.³⁰ Ez az egyetlen település, ahol nem szolgál adat az oltárt készítő mester kilétéről, viszont a Csíkszentmártonhoz és Csíkkozváshoz köthető szemmel látható hasonlóságok, a felépítménytől kezdve a legapróbb részletekig, nem hagynak kétséget afelől, hogy ez is a brassói Pap Miklós alkotása. Az 1837-es Szent Gergely mellékoltárról tudjuk, a hátán levő feliratnak köszönhetően, hogy Csűrös József kolozsvári festő műve.

Következtetések

Mint láttuk, a formailag nagyon összefüggő emlékanyagot más szálak is kötik egymáshoz. Menaságot kivéve, mindegyik településen az oltárkészítő kilétéről tanúskodó írott forrás két brassói festő, szobrász Pap János és Pap Miklós nevét említi. Csak a legkorábbinál találkozunk egy harmadik névvel, a Pap Mihályéval, akit a Mihály és Miklós nevek hasonlósága miatt minden bizonnyal kizárhatunk a további kutatásból, ugyanis valószínű, hogy csak egy félreírás eredményeként szerepel. Pap János és Pap Miklós közötti atya-fiú kapcsolatot már kifejtettem, amit megerősít az a tény is, hogy csak a legkorábbinál, Csíkszentmártonnál találkozunk vele. Ha elfogadjuk, hogy az Entz Géza által említett, Hoffmayer köreihez tartozó Pap János és az általunk tárgyalt festő ugyanaz, jól megrajzolható ív vezet a híres erdélyi szobrásztól atyján keresztül a legtöbb általunk tárgyalt oltár készítőjéhez, Pap Miklóshoz. Mivel a mesterséget apjától és nem közvetlenül Hoffmayer Simontól tanulta, stílusa kezdetleges, provinciális maradt, holott az összevetés során kiderült, hogy tehetségesebb művész volt, mint atyja. Tehát, az írott forrásokra és a stíluskritikai összevetésre alapozva biztonsággal kijelenthetjük, hogy az alsíki településeken és Csíksomlyón is ez a mester dolgozott. Az azonban kérdéses marad, hogy festő vagy szobrász volt, vagy esetleg az architekturális részeket is ő készítette. A forrásokban mindhárom megjelöléssel találkozhatunk, így valószínűnek tűnik, hogy minden munkálatot neki tulajdoníthatunk. A néhány helyen megjelenő Csűrös József festő is a Hoffmayer műhely egyik tanítványa volt, ahogy feltételezésem szerint Pap János is. Az, hogy Csűröstől csak néhány helyen rendelnek oltárképet, annak is köszönhető, hogy kolozsvári mester lévén kevésbé volt elérhető, mint a környéken egyre népszerűbbé váló Pap család tagjai. Bizonyára

³⁰ HD,123.

egy „divathullámmal” is számolnunk kell. Feltűnő, hogy majdnem ugyanabban az időben, földrajzilag egymáshoz nagyon közel álló településeken találják úgy, hogy a régi oltár állapota már tűrhetetlen és újra van szükség.

Tehát B. Nagy Margit azon feltevése, hogy ebben az időben Székelyföld e régiójában oltárkészítő műhely működött, megdőlni látszik, e helyett a környékbeliek szemében nagyon népszerű brassói mester, Pap Miklós igen szétágazó működésével kell számolnunk.

Források

- Historia Domus, A Csíkszentmártoni Katolikus Plébánia Levéltára.
- Historia Domus, A Csíkkozmási Katolikus Plébánia Levéltára.
- Historia Domus, A Csíkmenasági Katolikus Plébánia Levéltára.
- 1830-as vizitáció, Csíkszentmárton, Gyulafehérvári Érseki Levéltár. I/4. 19 doboz.
- 1830-as vizitáció, Tusnád, Gyulafehérvári Érseki Levéltár. I/4. 19 doboz.
- 1866-os vizitáció, Tusnád, Gyulafehérvári Érseki Levéltár. I/4, 37 doboz.

Bibliográfia

- A csíksomlyói kegytemplom és kolostor. Csíkszereda, A Csíksomlyói Ferencrendi Kolostor Kiadása.
- Aggházy Mária: *A barokk szobrászat Magyarországon*. Budapest, 1959.
- B. Nagy Margit : *Stílusok, művek, mesterek*. Bukarest, 1977, Kriterion Könyvkiadó.
- Bíró József: *A kolozsvári Szent Mihály templom barokk emlékei*. Kolozsvár, 1934.
- Entz Géza: *A székelyudvarhelyi római katolikus plébániatemplom*. Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem-és Régiségtárából. Kolozsvár, 1943./I. 99-112.
- Entz Géza: *A gyulafehérvári székesegyház*, Budapest, 1958.
- Kovács Péter: *Donner*. Budapest, 1979, Corvina.
- Pigler Andor: *Georg Raphael Donner élete és művészete*. Budapest, 1933, Bisztrai Farkas Ferenc Kiadása.

- Voit Pál: *A barokk Magyarországon*. Budapest, Corvina-Helikon, 1970.

Képmelléklet

1. A csíkszentmártoni
templom főoltára

2. A csíkszentmártoni főoltár
kupolás tabernákulum-építménye

3. A csíkszentmártoni
főoltár tabernákulumának
kupolája

4. A csíkszentmártoni szószék

5. A csíkkozmasi templom
főoltára

6. Oltárkép és tabernákulum.

7. A csíkkozmasi főoltár
tabernákulumának ajtója

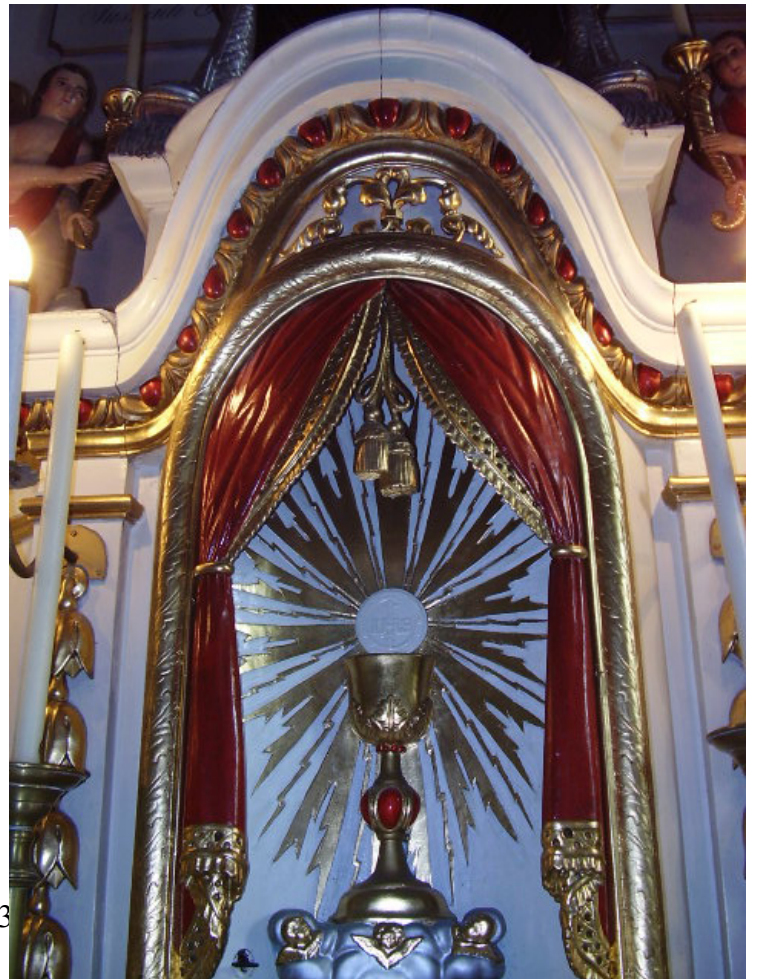
8. A csíkkozmasi templom
szószéke

9. A tusnádi főoltár

10. A tabernákulum ajtója

11. Angyal. Tusnádi főoltár

12. A tusnádi templom
szószéke

13. A csíksomlyói templom főoltára

14. Tabernákulum-építmény. Csíksomlyó.

15. Szószék.
Csíksomlyó

16. Felirat a szószékkosár alján

17. A csíkmenasági
templom főoltára

18. Tabernákulum. Csíkmenaság

19. A mellékoltár festménye. Szent Gergely pápa

20. A csíkmenasági templom szószéke

